

*Томашкевич В. А.,
аспірант кафедри історії філософії
Львівський національний університет імені Івана Франка*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ФІЛОСОФІЯ: СУТЬ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ

Анотація. Метою статті є представлення екзистенційної філософії в ключі аналізу специфіки самого її предмету, що є необхідною умовою ґрунтовного знайомства з системою екзистенційної філософії загалом. Задля глибшого розуміння суті даної філософії в статті розглянуті соціальні фактори, що сприяли її формуванню як системи аналізу і дослідження людини як унікального формування, яке важко систематизувати і описати класичними раціональними філософськими традиціями. Також у статті аналізуються ментальні підстави вже суспільних перетворень, що передували переходу європейського розуму на більш свідомі рівні констатування власного життєвого процесу, що і стало предметом дослідження екзистенційної філософії.

Ключові слова: екзистенційна філософія, глобалізація, свідомлення, *озагальнення* (зовнішнє узагальнення).

Означення предмету екзистенційної філософії.

Екзистенційна філософія формується на початку ХХ століття, як протиставлення тогочасній раціональній філософській і науковій традиції. Її завданням є ґрунтовне розширення уявлень і знань про людину та її буття у світі. Це філософія існування, що в центр свого дослідження ставить особу як цінність, як головного конструктора та спостерігача власної дійсності. Метою екзистенціалізму є надання людині права на особистість, виділення її з системи культурного і суспільного утворення, розглянувши особу як особливу, одиничну і індивідуальну форму задля виявлення базових підстав її свободи. Екзистенціалістів цікавить внутрішня індивідуальна людина, що проживає своє власне буття, яка є відмежована від зовнішньої атрибутивності, а її історичність розглядається в якості формальної умови існування.

Історія європейської культури дає нам змогу простежити таку ситуацію, що здебільшого людину намагались визначити наперед і опосередковано через щось зовнішнє, через її суспільний статус, через її відношення з Богом, через соціальні зв'язки і через державу в якій вона жила. Людина в такій традиції розглядається як вже задана форма, що в своїх прагненнях може виходити не стільки з власних прагнень і можливостей,

а з можливостей часу і ситуації, в яких вона існує. Протягом тривалого періоду своєї історії людина не мислиться в самоті, вона завжди перебуває у відношенні і залежності від того що є над нею. Комуна, суспільство, держава, моральна і релігійна доктрина є визначеннями, через які людина себе мислить. Більш того сама людина, як живий суб'єкт, не завжди має цінність протягом історії, вона часто є лише засобом у досягненні загальної суспільної, культурної, національної чи політичної мети [1, с. 196].

Прагненням екзистенційної філософії є відхід від основоположного в європейській традиції визначення людини через концепт культури, що робить її похідним продуктом системи і заручником обставин. Цей напрямок тісно перекликається з соціально-політичними умовами часу в якому формується, адже це час війни і масової реорганізації європейських суспільних систем, час кардинальної переоцінки цінностей та прав людини, де спостерігається зміна принципів взаємодії особи і суспільства, актуалізується проблема класовості, відчуження і поневолення. Саме ці умови дають початок в становленні особистості як мети, на противагу масовій людині, яка є просто механічним елементом суспільного процесу [4, с. 286].

Саме в цьому особливе значення екзистенціалізму, оскільки ця традиція надала цінності самій людській індивідуальності, особа поставала тут вже не просто, як абстрактна людина, як продукт світу, а як така, що сама є наділена творчим началом, може формувати не лише власне життя, а й власну дійсність. Екзистенційна філософія розглядає людину в системі суспільного утворення, і разом з тим виокремлює її над цією системою. Звернення уваги на внутрішнє людське, особистісне, формує систему екзистенціалізму в ключі паралельного співставлення персони зі світом в якому вона діє і розвивається, вихоплюючи особу з виру суспільного процесу, в якому вона зазвичай губиться як самотійна одиниця, де втрачає власну внутрішню самоідентифікацію, переймає зовнішні поведінкові стереотипи і визначає себе через призму суспільних ситуацій і відносин.

В екзистенціалізмі зовнішні форми існування індивіда обмірковуються як умовні, і такі що змушують конструювати власну свідомість через співставлення себе з актуальним і дієздатним саме

тепер поведінковим форматом. Але таке творення себе, виявляється атрибутивним, що за своєю суттю сприяє формуванню внутрішньо-нестійкої організації свідомості, і як наслідок в подальшому це призводить до втрати сенсу існування через загальну абсурдність життя, орієнтири в якому носять здебільшого ситуативний та формальний характер. Власне кажучи, почуття абсурдності і є цим розладом між людиною і її життям, актором і декораціями [2, с. 26].

Головними представниками екзистенціалізму на заході виступали німецькі філософи Карл Ясперс, Мартін Хайдегер, Мартін Бубер, французькі філософи Габріель Марсель, Жан Поль Сартр, Моріс Мерло-Понті, Альберт Камю, Сімона де Бовуар.

Екзистенціалізм можна назвати живою філософією, яка здійснюється в процесі свідомлення, саме ось цього моменту, оскільки на відміну від філософських традицій, які тяжіють до формування систем, що лише опосередковано описують світовий процес і людину як його учасника, цей метод дослідження базується на реальному аналізі спостереження внутрішніх індивідуальних станів переживання людиною власного існування екзистенції, як особливої форми свідомості, обмірковування і констатування якої в якості предмету притаманне лише істотам вищої нервової організації [1, с. 198], [3, с. 308]. Наявність даного підходу зумовлена тією обставиною, що людська істота на рівні свідомості і самосвідомості не є цілісним і завершеним творінням, вона перебуває в постійному процесі розвитку та становлення, а тому ведення дослідження через спостереження зовнішніх поведінкових типів особистості, які тим чи іншим чином утворюються в силу залежності від форм особистісної самоідентифікації і репрезентації, таких як суспільний чи національний статус, звання, посада і т.п., може призвести до спотворення самого розуміння і представлення людини як динамічної прогресуючої природної форми існування. Виявити справжню автентичну персону можливо лише в реальному моменті її реалізації як живого нестандартизованого суб'єкта, що означає врахувавши всі внутрішні і зовнішні чинники її дії, віднайти за ними первинну основу особистості без прив'язки до її зовнішньої атрибутивності.

Екзистенціалізм в силу специфіки предмету дослідження є унікальною філософською системою, оскільки тут процес дослідження вимагає одночасного аналізу внутрішнього проживання і сприйняття того, що відбувається з самим об'єктом спостереження, який водночас є і спостерігачем. Людська істота, як суспільна одиниця являється винятковим формуванням, але зі всіма набутими соціальними визначеннями, по суті своїй, вона

залишається тією ж живою людиною, якій як і іншим притаманні схожі емоційні стани та переживання. Тому виявлення схем, закономірностей, слідувань у внутрішніх переживаннях з одночасним виокремленням і сегментуванням перехідних станів свідомості дозволяє формувати систему репрезентації людської особи виходячи з принципу збігу внутрішніх та особистісних переживань і станів, що притаманні кожній людині взагалі [4, с. 288].

Прагнення екзистенціалістів до звільнення людини від культурних і суспільних нашарувань змусило їх в повному обсязі розкрити власне і саму людину, вивернути назовні внутрішні фундаментальні проблеми людської сутності, які були приховані від буденної свідомості. Охопивши в своїй системі велику кількість проблем суспільного існування зовнішнього характеру, екзистенціалісти разом з тим скерували увагу і на внутрішні проблеми особистості, проблему людської самотності, закритості особи, розколотості її свідомості, страху і відчаю, що виражені в фундаментальному стані неспокою та невдоволення, який лежить в основі хибного сприйняття дійсності і спотворення моделі людського існування самого по собі, і що веде до процесів які йдуть паралельно не з творенням світу, а його знищенням [3, с.351].

Соціальні передумови формування екзистенційної філософії.

Щоб зрозуміти специфіку екзистенційної філософії в її прагненні до побудови нового типу розмірковування про людину і світ, окреслимо ті умови, що здійснювали вплив на суспільне перетворення на початку ХХ ст., і які сприяли формуванню екзистенціалізму як певного захисту людської ідентичності, та спробуємо означити причини, чому він виникає саме в період тогочасної суспільної кризи.

Те, що відбувається на початку ХХ століття і що спричиняє стрімкий злам попередньо напрацьованих схем і принципів суспільної взаємодії, є не просто наслідком суми попереднього філософського здобутку і кризи систем цінностей в суспільстві, в цей період відбувається примусове, стрімке реконструювання і розширення суспільного простору взаємовідносин між різними суспільними утвореннями та національними і культурними ідентичностями, що характеризується високим ступенем стресовості масової свідомості. Науково-технічний прогрес, розвиток машино-будування і зрештою перша світова війна, що в короткі терміни залучає до свого процесу 38 держав з 1,5 мільярдною чисельністю учасників, спричиняє формування нового типу суспільної динаміки. Перша світова війна виступає в певному значенні формою глобалізації і комунікативним

процесом зі знаком мінус, що спричиняє формування нової форми суспільної свідомості. Війна як процес в першу чергу скерований на виривання індивіда із звичного життєвого ритму, на внутрішнє роз'єднання та нівелювання не лише його культурної ідентичності, а й особистісної самоорганізації задля примусового перезавантаження вже не зовсім дієздатної системи поглядів і цінностей, що по своїй суті є насильницьким розривом лінійності розвитку суспільної організації і втратою можливості керування власним життям для кожного окремого індивіда.

Війна як результат, є наслідком накопичення внутрішньої масової тривоги, яка формується в свідомості суспільства в результаті хибно набутих і неперевідених підстав визнання цінності власної людської ідентифікації. Виводячи на світло атрибутивність людської суспільної формації в основі якої лежить внутрішній страх, який породжується відсутністю реальних життєвих орієнтирів. Війна також знаменує применшення ролі наявних духовних авторитетів, що мають в своїх обов'язках формування уявлення про людину і її життя як головні цінності, але які втратили цю здатність.

Хоча мова не йде про те що війна являється необхідним засобом переходу суспільної свідомості на вищий рівень, і такий варіант стає можливий лише через набуту стереотипність системи вирішення проблем в суспільній організації, яка зрештою і не подолана в сучасному суспільстві, вона як феномен виявляється формою глобалізації, що реалізується через хибну комунікацію і є рушієм та наслідком планового реформування суспільної організації рівень емоційного тиску і невдоволеності якої досягнув певної межі за якою функціонування даної системи виявляється непродуктивним і невідповідним до вимог часу та обставин.

Надання війні характеристики глобалізаційного процесу стає можливим, оскільки велика частина населення, яка хоча не є залучена до раціонального діалогу тим не менше вступає в стрімке об'єднуюче протистояння, а разом з тим контактування, що спричиняє нівелювання їхньої культурної, національної і особистісної ідентичності. Глобалізація вибиває свідомість із стабільної комфортної зони, втягуючи її в емоційно-навантажений інформаційний процес, що в подальшому спричиняє перенавантаження свідомості з подальшою руйнацією цінностей і орієнтирів.

З такого погляду війна є фактором, що спричиняє розбалансування усталеної суспільної свідомості, оскільки об'єднання всіх в одну систему дій сприяє формуванню нової загальної свідомості, що реалізується через розчинення конкретних осо-

бистостей в процесі фактично масового психозу, в якому цінністю є в першу чергу збереження не стільки власного життя, а життя класу який кожен окремих індивід представляє і який спрямований на реальне знищення умовного ворога. Цінність особи, як певного культурного суб'єкта тут применшується через виведення на перший план неконтрольованої агресії, що притаманна вже не свідомій людині, а істоті, що втратила базову для людини, як представника гуманістичної культури систему цінностей [5, с. 219]. У цьому відношенні війна також виводить на світло таку глобальну суспільну проблематику як феномен вбивства, який тут виступає засобом, що представляється вже звичним і необхідним елементом відстоювання інтересів одної групи відносно іншої. Що в свою чергу повертає нашу увагу до методів творення гуманістичного суспільства, які реалізуються не завжди в гуманній формі, звідси ставлячи питання про його цінність як форми організації саме людського суспільства [4, с. 293].

Незважаючи на те, що людина є істота розумна, окультурена і свідомо, емоційні перевантаження, що спричинені посередництвом загрози життю сприяють нівелюванню людської ідентичності і разом з тим набутих характеристик представника культурної формації. Перша світова війна означила період розчинення ідеї людини в свідомості європейської культури, оскільки стрімке протистояння одних людей проти собі подібних протягом чотирьох років викорінювало із їхньої свідомості цю ідею, яку вони разом з тим хотіли витворити і захистити [5, с. 208].

Початок ХХ століття передбачав формування нової людини і нового типу раціонального мислення, яке не буде навантажене зокрема релігійною догматикою, і не так давно цю віху означив Ф. Ніцше сказавши, що "Бог помер". Хоча це прагнення в свідомості суспільства було скероване не стільки на знищення ідеї Бога як "ідеї абсолютного смислу", а більше на реформування принципів розуміння місця і ролі самої людини, що прагнула до самостійності і відповідальності [5, с. 234]. Прийшов час нової людини, образ якої європейський світ для себе поки ще не визначив. Впевнений у власній значущості і силі раціонального мислення, європейський розум разом з тим опинився сам на сам з непереосмисленими проблемами, а замість раціонального діалогу і само-обмірковування впав в хаос невизначеності і агресії знищуючи духовну, внутрішньо-набуту опору, яка формувала цінності і прагнення усього суспільства протягом попередніх століть [6, с. 304].

Однак, внаслідок кризи раціонального підходу, який зазнав удару посередництвом розбалансування масової свідомості, що спостерігався в період

емоційно-нестабільної ситуації під час війни, в кінцевому рахунку відбувся рух європейського розуму до свідомлення, з виокремленням індивідуальної свідомості з загального суспільного процесу і з подальшим винесенням даної проблематики в сферу наукового міркування. І таким чином спричинений вище зазначеними факторами раціональний колапс дав підставу переоцінки підходів до розуміння і пояснення суспільних процесів та самої людської організації в цілому, в основі формування яких ми знаходимо такі елементи масової свідомості, що не фіксуються напрацьованими раціональними схемами, такі як страх, паніка, неспокій, тривога, та ін., що дало поштовх до їхнього переосмислення і розуміння зокрема засновниками екзистенційної філософії. Тобто відбувся екзистенційний поворот, як звернення на саму людину, з виділенням в структурі людської свідомості факторів, наявність яких тим чи іншим чином формує відношення людини до навколишньої дійсності, та до сприйняття себе як учасника і діючого суб'єкта суспільного процесу, що в подальшому ведуть до самоусвідомлення суспільством себе як цілісної організації.

Формування екзистенційної філософії, як процес свідомлення.

Криза раціонального розуму, що була підтверджена війною, в своїй основі містила невдоволення, що сформувалось через відсутність дійсної перспективи на розвиток людини, як самостійного цілісного суб'єкта. Оскільки початок нового століття мислився як етап перетворення і виходу на нові горизонти, а через відсутність такого напрямку розвитку цей перехід не відбувався, в свідомості суспільства утворився неозначений проміжок, як очікування на "щось", але без реалізації цього "чогось". Такий момент невизначеності можна порівняти з певним зависанням масової свідомості на рівні, який в принципі вже як би пройдений, але ще не усвідомлений через наявну циклічну повторюваність стереотипної побутової життєвої ситуації. В силу цього суспільство початку ХХ століття опинилось в інтелектуальному ступорі, інструментів для подолання якого на той момент ще не було сформовано, і війна фактично стала межовою ситуацією, примусовою формою усвідомлення людиною формальності власних теоретичних побудов, руйнування яких відбулось внаслідок представлення суспільству власної неспроможності до дійсного погляду на себе як на предмет дослідження і переосмислення. В результаті європейський розум заповнила ще більша пустота, що утворилась після зменшення інтенсивності стресової ситуації і загрози життю по завершенню війни, і яка заповнювалась підсвідомим розпачом через викриття формальності

власної псевдо-людської ідентичності, але яка таким чином посприяла в подальшому переходу європейської свідомості на новий рівень усвідомлення і проривом до реальності.

Варто ще раз підкреслити, що формування екзистенційної філософії спричинене не лише локальним усвідомленням суспільної проблематики незначною кількістю спеціалістів. В масштабі суспільства це стало свідченням дійсного планового переходу європейської свідомості на більш високий рівень усвідомлення власного життя як процесу який відбувається саме тепер, що вже є основою для формування не суцільно раціонального, але екзистенційного типу мислення, з набуттям прагнення до цілісності і з поглибленням самого свідомлення, як процесу реалізації людини самої по собі, із заглибленням в основи побудов особистості і суспільства в цілому [6, с. 301].

Термін свідомлення використовується тут для означення процесу, що передує факту усвідомлення як підсумку і дійсному виходу на нове узагальнення результатів обміркування певної інформації. В даному випадку свідомлення, це процес, який є перехідним етапом від нефіксованого типу констатації власного життя до свідомого обміркування.

Саме свідомлення можна назвати дійсним процесом розвитку суспільства чи конкретної особистості, що означає зменшення ролі неусвідомлених процесів формування світу довкола себе і себе самого. Що є схопленням в мисленні процесу циклічно повторюваної операції узагальнення з подальшим формуванням системи означення світу і явищ, що в ньому фіксуються.

Оскільки особистість протягом життєвого процесу безперервно формується і твориться як самостійний світ, формує світ навколо себе надаючи йому певного символізму і означення (тут мова йде не про світ, як життєвий простір, який людина перетворює задля власного комфорту, а фактичне світо-формування із створенням схем взаємовідносин з іншими, накладанням системи означень і умовних форм орієнтування на середовище, в якому вона живе і під впливом яких (схем) формується), внаслідок чого свідомість стає заручником власного процесу побудови та надання ціннісних характеристик світу, що нею твориться. Вибудовуючи формальну структуру особистості і світу, гублячись серед формальних означень як самостійна форма, свідомість в подальшому втрачає контакт з чистою реальністю, працюючи лише з формальними означеннями світу, а не з самим світом і дійсними речами. Саме ця здатність свідомості до означення світу і його перетворення разом з тим виявляється головною проблемою зациклення свідомості на рівнях предметного само-ототожнення.

“Людина стає столом, за яким працює”, так можна виразити форму залежності предметної свідомості людини, яка не вийшла за межі даної предметності. В такому варіанті людина сама стає бездушним предметом, якість якої визначається зовнішньо-атрибутивно, і формується з допомогою речей, що її оточують. Такий процес творення реальності можна назвати загальним ототожненням або *озагальненням*, як процесом об’єднання взаємо-підпорядкованих предметів в одну інформаційну систему, яка мислиться як світ власної реалізації.

Використання терміну “озагальнення” звертає увагу саме на процес несвідомого творення людиною формального простору, який є означуваним і означаючим, де реалізується момент об’єднання, як зовнішнього узагальнення предметів та свідомості в одну систему якісних характеристик з творенням спільної позначуваної реальності. На відміну від терміну узагальнення, який використовується для означення свідомого процесу об’єднання предметів через систему визначення їх якостей в свідомості людини для зручності класифікації, термін *озагальнення* описує процес зовнішнього проектування людиною системи матриці, через яку вона формує себе як культурний об’єкт. Даний процес лежить в основі формотворчого механізму, за допомогою якого свідомість окультурює світ, в якому вона живе і через який себе творить.

В основі процесу означення і окультурення світу через *озагальнення* лежить також принцип розширення простору діючої свідомості. Таким чином, свідомість розширює власні межі за рахунок означення все більшого простору для реалізації своєї творчої діяльності, заповнюючи цей простір символами і означеннями, надаючи йому форми культурної реальності. Але проблемою такого механізму є і обернений процес, а саме ущільнення простору, який отримуємо в результаті прагнення “заповнення посудини більшим об’ємом, ніж в неї можна вмістити”. Через те що свідомість заповнює простір все більшою кількістю означень не розширюючи його меж, тиск на саму свідомість закономірно збільшується, що веде до кількісного перенавантаження самої свідомості, яка вже потребує якісного реформування. Але свідомість, зокрема масова, являється лише умовно-свідомою і для розширення своїх меж, вона використовує формальний принцип розширення світу як форму, яку в подальшому буде навантажувати власними означеннями, ціннісними та культурними атрибутами. Що в реальності виявляється охопленням все більшого матеріального простору, що і реалізується зокрема через процес, який називається війною.

Висновок

Підводячи підсумки вищесказаного, ми можемо зазначити, що езистенційна філософія як напрямок, виникає внаслідок планової реконструкції не просто світогляду європейської культури, а зміни самої форми світовідчуття, і формується в силу обставин з яких європейський розум прагне вийти реформувавши себе в якісному відношенні, переосмисливши внутрішні базові характеристики європейської свідомості взагалі, реалізуючи прагнення людини бути свідомою і відповідальною за себе і власне життя. Езистенційна філософія підготувала і ознаменувала гуманістичне підґрунтя розуміння того, що кожна людина сама по собі являється цілим світом, і світ в свою чергу забов’язаний це визнавати.

Література:

1. Хайдеггер, М. Время и бытие: статьи и выступления. / Письмо о гуманизме / — М.: Республика, 1993. — 447 с.
2. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. — М.: Политиздат, 1990. — 415 с. — (Мыслители XX века).
3. Аббаньяно Н. Структура экзистенции, Введение в экзистенциализм. Позитивный экзистенциализм / [Перевод с итальянского, комментарии и именной указатель А. Л. Зорина]. — Санкт—Петербург: «Алетейя», 1998. — 507 с.
4. Соловьев Э. Ю. Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры). — М.: Политиздат, 1991. — 432 с.
5. Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем.- М.: Политиздат, 1991.-527 с. (Мыслители XX в.). — С.287-418
6. Гайденок, П. П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века —М.: «Республика», 1997. —495 с. (304)

Tomashkevich V.A. Existential philosophy, its essence and formation factors — Article.

Summary. The purpose of the article is to present existential philosophy through the analysis of the specificity of its very subject, which is a prerequisite for a thorough acquaintance with the system of existential philosophy in general. In order to gain a deeper understanding of the essence of this philosophy, the article investigates social factors that contributed to its development as a system of analysis and study of the human being as a unique formation, which is difficult to systematize and describe by classical rational philosophical traditions. In addition, the article analyzes the mental foundations of social transformations that preceded the transition of the European mind to more conscious levels of realizing its own life process, which became the study subject of existential philosophy.

Keywords: existential philosophy, globalization, awareness, generalization (external generalization).

Томашкевич В.А. Экзистенциальная философия, ее сущность и факторы формирования – Статья.

Аннотация. Целью статьи является представление экзистенциальной философии в ключе анализа специфики самого ее предмета, что находим необходимым условием основательного знакомства с системой экзистенциальной философии в целом. Для более глубокого понимания сути данной философии в статье рассмотрены социальные факторы способствовавшие ее формированию как системы анализа и исследования человека в качестве уникального формирования, которое трудно систематизировать и описать классическими рациональными философскими традициями. Также в статье анализируются ментальные основания уже общественных преобразований, которые предшествовали переходу европейского ума на более сознательные уровни констатации собственного жизненного процесса, что и стало предметом исследования экзистенциальной философии.

Ключевые слова: экзистенциальная философия, глобализация, сознание (внешнее обобщение).